

Keszeg Vilmos

A NEVETÉS HELYZETEI, FORMÁI
ÉS FUNKCIÓI A KOMMUNISTA
ÉS A POSZTKOMMUNISTA ROMÁNIÁBAN¹

BEVEZETÉS

A nevetés olyan tevékenység, amelyet előidézhethet egy kulturális (intellektuális-kognitív), egy szociális, egy lélektani (emlékezés), vagy akár egy fizikai élmény. Kiválthatja egy torz, visszás helyzet, egy groteszk tárgy, a játék vagy valamilyen természetű emberi teljesítmény (Bergson 1968, Bahtyin 2002). A népi kultúra kiemelten a helyzet- és a nyelvi komikumot érvényesítette a hangulatkeltés és szórakoztatás, az ironizálás és parodizálás, az ugratás, a megtréfálás szándékával (Istvánovits–Kriza 1977, Ujváry 1983). A nevetésnek mint ismétlődő emberi cselekvésnek megvannak a maga időpontjai, helyzetei és habitusai. Olykor elfojtottan történik, máskor pedig testtechnikák által fejeződik ki.

A hagyományos csoportos játékelemek, szövegek és szövegmondási szokások továbbélő reliktumként, revitalizált elemként tovább éltek a populáris kultúrában, új kezdeményezések kontextusában, a médiában, az örökség-marketingben és -turizmusban.

I. A NEVETÉS TOVÁBBÉLŐ ALKALMAI A FÖLDMŰVES ÉS RURÁLIS ÉLETVITELBEN

Az 1962-ben lezárult kollektivizálás tulajdonképpen radikálisan megváltoztatta a falvak lakosságának mindennapi életét. A hagyományos kultúra azonban egy tehetetlenségi erő folytán évtizedeken keresztül

¹ Konferencián elhangzott előadás: Les formes nationales du rire. Territoires, frontières et circulations des cultures comiques. Colloque international organisé par le Centre des sciences des littératures en langue française (CSLF) de l'université Paris Nanterre, la Faculté des lettres de l'université de Lausanne, l'Observatoire des littératures sauvages et l'Institut de langue, texte et transmedialité (NALTT) de l'université de Namur. 19–20 mai 2022. A szervezők a szerzőt a világháború utáni romániai román és magyar nevetéskultúra összehasonlító bemutatására kérték fel. Ez indokolja bizonyos jelenségek explicit kifejtését.

megmaradt organikus, gyakorolt kultúrának. Ennek az intézményszerűen továbbélő hagyománynak részét képezték a játék, a tréfa, a nevet(tet)és motivációi, alakzatai és helyzetei.

A 17–18. századtól ismert karácsonyi betlehemes játékok szereplői a pásztorok, akiket az angyalok ébresztenek és szólítanak fel a csecsemő meglátogatására (Dömötör 1964). Az egyszerű, esetlen, póriás pásztoresemberek félreértik az angyalok latin szavait, táncukkal és beszélgetésükkel megnevetetik a játék szemlélőit. Az Erdélyből ismert, felnőtt férfiak által előadott álarcos játék a magyar betlehemes legarchaikusabb rétege. A játékok szívesen élnek az akusztikus poli-szémia lehetőségével (Albert 1994, Nagy I. 2001).

A középkori eredetű, vízkeresztől hamvazószerdáig tartó maszkos farsangi multságok álarcos, jelmezes, alakoskodó szokásai az állatalakoskodás, a lakodalom- és temetésparódia, a betyárjáték. A zeneszóval házról házra látogató csoportok adták elő. A játékok a téli fonók megszűntével szorultak vissza. A farsangi szokások survival eleme a farsangtemetés, amelyben fennmaradt a hagyományos farsangi alakoskodás (betyár, ördög, vénlány), a temetésparódia, Cibere vajda és Konc király küzdelme (Torockó, Ürmös, Csíkszentmárton). (Horváth 1971. 116–117. p.; Ujváry 1978; Seres 1984. 376–379. p.; Vasas–Salamon 1986. 125–132. p.; Barabás–Pozsony–Zakariás 1996; Barabás 2000. 15–130. p.; Kós 2000. II: 269–273. p.) A farsángosok elsősorban legények voltak, de közéjük vegyülhettek lányok is.

A téli ünnepkör idején került sor az Erdélyi Mezőségen a *hegybekiáltás* (rom. *strigare peste sat*) évfárá rítusra. Szilveszter estéjén (helyenként tavasszal a Szent György-nap előtti estén) vagy éjfélkor a falu fiataljai két csoportra oszolva a falu két oldalán magasodó dombra mentek, ahonnan rögtönzött rituális párbeszéd formájában egymásnak kikiabálták az eltelt év deviáns eseményeit (családi perpatvar, félrelépés, szomszédok, jegyesek közötti összezördülés, pártában maradás). A kikiáltást figyelemfelkeltő mondat indította: – *Hallottátok, hogy...*, és ironikus sopánkodás zárta: – *Jaj, jaj.* (rom. *Vai de mine*).

A kikiáltást a falu lakossága a kapukba kigyűlve, kíváncsian, kárörvendően, elégtétellel, az érintett személy pedig szégyenkezve hallgatta. A fiatalok a sötétség leplét használták ki a morális igazságszolgáltatásra. A két csoport mindössze szertartásosan játszotta el a párbeszédet, az igazi címzett a falu volt. A kikiáltást a faluban élénk figyelem és

megbeszélés követte. A szokás íratlan szabálya volt, hogy senkinek nem volt szabad megsértődnie, megharagudnia. A fiatalok a közvéleményt képviselték. Valaminek a kikiáltása a nyilvánosság előtti megítélését, az igazságszolgáltatást s ezáltal az eset lezárását jelentette, a rítusnak ezért volt jótékony hatása.²

Tavasszal az április 1-jei bolondozás, a húsvéti locsolás, a májusi zöldág-állítás, a határkerülés újra és újra alkalmat teremtett a jókedvre. Nevetéssel, tréfálkozással telt el az állatok tavaszi kihajtásának napja, a juhbemérés. Nyáron az aratás befejezésekor a termény-, bőségvarázsló locsolás nyújtott lehetőséget a tréfára, ősszel a szüret zenés-táncos mulatsággal ért véget, amit a fiatalok szerveztek meg.

Több kalendáris szokás beköszöntő, adománykérő mozzanata szolgáltatott alkalmat a komikumra (locsolóvers, tojáskérés, a kántálást kísérő beköszöntés, újévköszöntés). Főként fiúgyermekből, legényekből álló csoportok házról házra járva végezték az ünnepköszöntést, de a gyerekcsoportokba leányok is társulhattak. A legénycsoportok elsősorban a lányos házakhoz kérezkedtek be.

A lakodalomban a menyasszonyos házba való bekérezkedés, a menyasszony kikérése, a násznép útjának elkötése, az ellopott menyasszony visszaváltása, a menyasszonykontyolás, az étel- és italkínálás, a menyasszonyköltöztetés, valamint a vendégfogadás és a vendégektől való búcsúzkodás szolgáltat lehetőséget a tréfás szóváltásra és játékra (Horváth 1971. 132. p.; Seres 1984. 426–432. p.; Vasas–Salamon 1986. 209–212. p.; Balázs L. 1994. 111–121. p., 124–125. p., 363–368. p.; Kós 2000. II: 276–278. p.; Keszeg 2004. I: 377–394. p.; Székely M. 2018. 72. p., 82–83. p.).

Kik voltak a tréfamesterek? A fenti rítusokban a nevettetés, a szórakoztatás szerephez kötött viselkedés. Általában a fiatalok csoportos teljesítménye volt (hegybekiáltás, farsangi vonulás), a gyerekek a rítusoknak passzív résztvevői, befogadói voltak. A fiatalok már hallathatták szavukat a közösségben, már alkalmasak voltak a hangulat keltésére és fenntartására. A fiúk és legények voltak azok, akik házról házra járva tréfás ünnepköszöntőt mondhattak. Házasságkötés után a

2 A rítusról Manolescu Gabriel és Zsigmond Győző készített tanulmányt (Manolescu 1967, Zsigmond 2005). Az adatközlők szerint a vegyes lakosságú falvakban a kikiáltás román nyelven zajlott, a magyar fiatalok részvételével. Egyes mezőségi falvakban a szokás a 2000-es években maradt ki (Kolozspata).

férfiak jelentős mértékben „megkomolyodtak”, bizonyos rituális szerepekben (vőfély) azonban a közösség még foglalkoztathatta őket tréfamesterként. Idős korban azonban a férfiaknak illett megőrizni a komolyságot.

A tréfás szerepet általában a férfiak ölthették magukra. A nőknek ritkábban volt lehetőségük nevetést provokálni (pl. a *tirihazai* szerepköre a csíkszentdomokosi lakodalomban), esetleg zárt asszonyi körben (Pozsony 1992). A farsangi házalásban, majd a farsangtemetésen az utcán lezajló szertartásban lányok is részt vehettek, de mint a vonuló csapat minden tagja, farsangi öltözettel rejtették az identitásukat. A fiatalok nyári táncában a lányok, a lakodalomban a nászmenet vonulásában középkorú és idős asszonyok is rikoltozhattak.

Radcliffe-Brown klasszikus meghatározása „tréfás nyelvi kapcsolatnak nevezi azokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyekben az egyik félnek megengedik, sőt, gyakran elvárják tőle, hogy ugrassa vagy gúnyolja a másikat, s ez utóbbtól pedig azt várják el, hogy ne sértődjék meg”. (Idézi Biró 1997. 11. p.) A felnőtt a gyermekkel, a felvilágosult a tudatlannal, a feddhetetlen a kihágást elkövetett személlyel, a centrumban lakó (a városi) a periférián élővel, a bennszülött a bevándorlóval, a többségi a kisebbséggel kezdeményez ilyen beszédaktust. Biró Zoltán az ugratási események szocializációs, identitáserősítő szerepét hangsúlyozta. Az ugratás rituálizált formái a lakodalmi vonulás és tánc idején elhangzó rikoltás, csujjogtatás, a kis- és nagyvőfélyek vetekedése, a falucsúfolás.

A *rátótiáda* (falucsúfoló, csúfolódó népköltészet) egy közösség viselt dolgairól, tulajdonságairól (ostobaság, fukarság, ravaszság) szóló narratívum. Érintkezik az adomával, az anekdotával, a proverbiumokkal, a tréfás mesékkel és az igaz történetekkel. Megörökítheti egy-egy esemény, helyzet, híres vagy hírhedt személy (táplálkozási, munkavégzési stb.), szokás emlékét. Formája szerint lehet próza vagy verses epika, szólás. Az általában apokrif eredetű, populárisává vált történet ritkán rendelkezik igazságértékkel. A rátótiáda olyan ugratási helyzetben hangzik el, amikor több település lakói, több nemzetség, nemzetiség, foglalkozási csoport képviselői vannak jelen (pásztorkodás, erdőlés, gyári munka, lakodalom). Továbbá előadható adomaként vagy anekdotaként is. Célja az ugratás, a szórakoztatás, a társadalom sztereotípiá segítségével történő tagolása. A rátótiáda egy primér referenciára

hivatkozva a következő implicit összevonást végzi el: 1. A településen hajdan rendhagyó esetre került sor. 2. A rendhagyó esetről szóló narratívumba minden, a településen lakó személy behelyettesíthető. 3. XY is a település lakója. 4. XY a jelen helyzetben a narratívum előadása által megvádolható, felelősségre vonható, nevetségessé tehető (Kovács-Benedek 1990). A székely rátótiádák gyűjteményét Duka János (Duka 1995), a tordai rátótiádákat Keszeg Vilmos (Keszeg 2006) gyűjtötte össze és értelmezte.

Az új rendszer a felszámolt paraszti életforma hagyományait ideológiai keretbe (Megéneklünk, Románia) igyekezett terelni, és ebben az organizált keretben exponálni, a kontinuitását biztosítani. 1990 után Európa-szinten kezdődött el a patrimonizáció, a hagyományok archiválása és újraélesztése. Az új kulturális menedzsment kiemelte organikus kontextusából a hagyományt, és a patrimonium rendszerében rekontextualizálta: megfosztotta rugalmasságától, animátorok kezébe helyezte, és fogyasztói magatartásba építette be a befogadását.

II. AZ AKTUALITÁS BŰVÖLETÉBEN: A TÖRTÉNETMONDÁS ÉS A NEVETÉS MINT INFORMÁLIS INTÉZMÉNY A KOMMUNIZMUS IDŐSZAKÁBAN

Románia 1947-től rendezkedett be az új világrend építésére. 1947. december 30-án kihirdetik a köztársaságot, 1948-ban sor került az ipari és a bankszektor, a munkaeszközök és a közlekedés, 1950-ben a lakásalap egy részének államosítására, 1962-ben lezárult a mezőgazdaság kollektivizálása.

Az ország vezető fórumának, a kommunista pártnak az élére 1965-ben Nicolae Ceaușescu állt, és hamarosan elkezdődött a személyi kultusz kiépülése. Ez fokozatosan alakult, strukturális eleme lett a vörös kalendárium (az államelnök és családja köszöntésének kalendáris alkalmai), a vörös topográfia (Nicolae Ceaușescu scornicești-i szülőháza, szülőfaluja, majd szülővárosa, a két börtön, Doftána és Zsilvásárhely, ahol zárva tartották), az államelnök forradalmár ifjúkorának monografikus összefoglalása (Matichescu 1981), a romániai művészek tisztelgő kötete (Omăgiu 1978), a kultusz rítusai pedig az országban és külföldön tett munkalátogatások, a kongresszusi ülések.

A szocialista-kommunista éra idején újabb és újabb, a társadalmat erőszakosan homogenizáló, az életmódot radiálisan ellenőrző és szabá-

lyozó intézkedések léptek életbe. A törvények részben az életkörülmények alapjául szolgáló magántulajdont, valamint a kommunikáció és a kapcsolattartás körülményeit (nyelvhasználat, cenzúra, vendégfogadás) szabályozták, a kommunista ideológia érvényesítését kérték számon. Ilyenek voltak az 1966/770. számú, „abortusztörvényként” ismert kormányrendelet, az 1982/2-es, az állattenyésztést és az állatoknak a lakosság táplálására való felhasználását szabályozó törvény, az 1983/94-es rendelet az állatvágásról, a Nagy Nemzetgyűlés 1984. július 2./2-es számú határozata a lakosság „tudományos” racionális táplálkozásáról, az 1974/58-as törvény a területek és a települések szisztematizálásáról, az 1983/98-as számú kormányrendelet a sokszorosításról és az írógéphasználatról, az 1976/68-as kormányrendelet a lakhelyváltoztatás korlátozásáról, az 1981/22-es törvény a közalkalmazottak röghöz kötéséről, az ötéves tervezési ritmusokat szabályozó 1971/10-es törvény, az 1977/29-es törvény az „elvtárs” megszólítás használatáról.

A korszaknak explicit cenzúratörvénye nem volt. A cenzúrahivatal 1977-ben megszűnt, ennek ellenére azonban a nyilvánosság ellenőrzése egyre szigorúbban történt.

A nyilvános szférát a hatalom maga szervezte (szocialista média, a munkahelyi közgyűlések és elvtársi összejövetelek, a mindennapi életben kötelezővé tett előírások, a kongresszusi beszédek). A hatalom kezdeményezte és favorizálta az országépítés eufóriájának kifejezési alkalmait és alakzatait, új ünneplés- és nevetéskultúrát kívánt kialakítani (avatóünnepségek, a május 1-jei felvonulás és munkásünnep, az őszi termésünnep, tapasztalatcserék, az államelnöki munkalátogatások, médiaműfajok és médiaesemények). A „hatalmi humor” előszere-ttel leplezte le a rendszerhez való felzárkózásban bizonytalankodók, a különutas értelmiségi habozását, a szabotőrök fondorlatoskodását, a kapitalista külföld kizsákmányoló, antihumánus berendezkedését. Sajnálatos módon, a kor faliújságjainak, plakátjainak anyaga nagyrészt nyomtalanul megsemmisült, archivált része pedig egyelőre feltáratlan. A korabeli lapok, üzemi újságok karikatúrái azonban bőven szolgáltatnak illusztrációs és kutatási forrásanyagot.

Az organikus nevetéskultúra a hatalommal való szembehelezkedés, a túlélés stratégiájaként épült ki és érvényesült, a nyilvánosság szintje alatt. A történetmondás és az ezzel összefüggő nevetés a szocializmus és a kommunizmus korának ellenkultúrájává, informális intézménnyé

vált. Gyakorlása – a rendszer, ennek előjárói és zsoldosai „kibeszélése”, kinevetése, ironizálása – bizalmas, homogén, kisszámú (2-3-4-5 tagú) szociális közegben történt, a családban, barátok között, munkatársak között (születésnapozás, ünneplés, sörözés, kávézás, horgászás, kaláka, üzemi munkaszünetek). Ugyanebben a beszédhelyzetben került sor a munkahelyi feszültségekről, az intézmények diszfunkcionális működéséről, a személyi kultusz torzulásairól, a létszükségleti cikkek hiányáról, az intézményi és a hatalmi korrupcióról, inkompetenciáról, az egészségi állapotról való – tehát nem a nevetetést szolgáló – beszélgetésre. A beszélgetésben a személyes értesülések és tapasztalatok elmondása összefonódott a médiaértesülések hírértékének kétségbe vonásával, külföldi és szamizdat médiából (Amerika Hangja, Szabad Európa) szerzett értesülések megosztásával és értékelésével, a pártfunkcionáriusok, a közéleti személyiségek szavainak és tetteinek megítélésével, az intézményi korrupció, a politikai közbeszéd manipulált voltának leleplezésével, sőt a rendszer, a párt professzionalizmusának és moráljának megkérdőjelezésével. Ez a beszédtevékenység terápia funkcióval rendelkezett: a kötelező hallgatás alól szabadította fel az egyéneket, lehetővé tette a félelmek és bizonytalankodások, a frusztrációk kibeszélését, a torz hatalom kinevetését, a kikapcsolódást, szórakozást. S bár szubjektív, tendeciózus és ellenőrizetlen volt, radiálisan leképezte a valóságot, radikális helyzettudatot alakított ki. Kedvelte a privát tereket (lakás, kávéházi, kocsmai terasz, park, természet), összefonódott a hangulatot és a beszélőkedvet fokozó élvezeti cikkek (alkohol, kávé) fogyasztásával. Az ezektől eltérő, kedvezőtlen körülmények közepette (ingázás, utca, idegen személyek jelenléte) a közbeszéd semleges témákat érintett. Ugyanakkor, ez az informális intézmény őrizkedett az írás használatától. Minthogy a hatalom is tisztában volt az informális kommunikáció rendszerellenességével, hatalmas erőfeszítéssel igyekezett leleplezni, lehallgatni, a beszélgetőket felelősségre vonni és büntetni.³ Az egyik korabeli politikai vicc a helyzet veszélyeit a következőképpen fejezte ki: öt év

3 Romániában 1999–2000-ben kezdte meg működését a Románia Parlamentjének alárendelt Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (C.N.S.A.S.), amely 2008-tól biztosítja a megfigyelés dokumentumaihoz való hozzáférést. Romániában a megfigyelési dossziékról írott könyveket nagy érdeklődés követte/követi. A gazdag irodalomból csupán két, egy román és egy magyar nyelvű könyvet nevezünk meg: Albu 2008, Cs. Gyimesi 2009.

meghurcolás jár a politikai vicc mondásáért, három év a hallgatásáért. A beszélgetés ezért feltételezett és bizalmat és egymás iránt érzett felelősséget követelt meg, ezáltal hozzájárult a társadalmi szolidaritás erősödéséhez, akárcsak a szociális távolságok és feszültségek növekedéséhez.

A kommunizmus korabeli komikus szűzsék egyik része realiztikus, egy család, egy település, egy régió világán belüli kronológiát, topográfiát és nominalizálást érvényesített, a helyi életvilágot, annak viszonyait, összefüggéseit, eseményeit, társadalmát a tréfálkozó, ironizáló beszédben, komikus, groteszk összefüggésekben jelenítette meg. Kortársokról, közismert helyszínekről, a közelmúlt vagy a jelen eseményeiről forgalmazott kétes hitelességű, pszudorealiztikus értesüléseket, feltételezéseket. Ezeket a narratívumokat természetük alapján pletykának, híresztelésnek, rémhírnek nevezhetjük, tartalmuk szerint anekdotának, referencialitásuk szerint pedig igaztörténetnek (true story).⁴

1. Az 1980-as években Románia elkezdte külföldi adósságainak termények általi likvidálását. Ennek következtében a romániai piac hazai termékek és import nélkül maradt. Az országban a nincstelenség ideje következett. A boltokból eltűntek az alapvető szükségleti cikkek (élelmezési, tisztálkodási, élvezeti cikkek, gyógyszerek), ritkán, hosszas sorbanállással, feketepiacon lehetett beszerezni a kétes eredetű és minőségű árukat. Az informális diskurzusban, ismerősök, barátok körében ekkor virágzott fel a képtelen történetek és a híresztelések gazdag repertoárja. Előadásuk egyidőben ellensúlyozta a nyomor miatti kétségbeesést, hangot adott a kétes minőségű árucikkektől való viszolygásnak, az országban uralkodó állapotokkal, a korrupcióval szembeni magatartásnak. Néhány, ebben az időben Tordán és környékén lejegyzett történet szűzséjét foglaljuk össze. Zárójelben a történet lejegyzésének éve szerepel.

Az utcán napraforgómagot árusító cigányasszonyokat tartóztattak le. Só hiányában a magot vizeletükkel ízesítették. (1985 májusa) A Feleken (Kolozsvár közelében) működő rendőrőrsön rendszeresen megállították a személygépkocsikat, ellenőrizték a csomagtartó tartal-

4 A. Jolles fogalomhasználata szerint Memorabile (Jolles 1956. 165–180. p.), von Sydow szerint memorat és fabulat. Sydow von 1948. 73–74. p. Az igaztörténet hír- és igazságértékre, külső referenciára igényt tartó történet. A tulajdonképpeni igaztörténet (fabulat) esetében az előadó és a történet főhőse elváltak egymástól (Küllös 1988. 253–259. p.; Réthey Prikkel 1991).

mát. Egy mézáróst a téli ünnepek táján lepleztek le: a kolozsvári hullaházból szerzett belet szállított, amit kolbász töltésénél használt fel. (1985) 1984-ben letartóztattak három vajgyári munkásnőt. A tejből fürödtek, hogy bőrük selymes legyen. (1985 májusa)

2. Romániában a törvénykezés szigorúan betiltotta a terhesség megszakítását. A megelőző óvszerek és tabletták hiányában a teherbe esett nők csúszópénzt fizettek, hogy megszabaduljanak állapotuktól. A nőgyógyászok a nincstelenség korszaka híreszteléseinek gyakori szereplőivé váltak.

Egy nőgyógyász bútort vásárolt. Mikor a szekrényt felvitték lakásába, s az egyik szekrény bicegett, a zsebéből egy köteg pénzt vett elő, összehajtogatta és betömte a tátongó rést. (1985) Egy kolozsvári nőgyógyász egy pohár konyakra hívta meg kollégáját. – Ide? – Nem, itt mindenki ismer. – Repülőre ültek, Bukarestbe repültek, az ital elfogyasztása után visszatértek a munkába. (1985 márciusa)⁵

Az igaztörténet a narrációval egyidős. Igaz ugyan, hogy bizonyos intézmények, a kultúra bizonyos területei előnyben részesítették az explikatív-argumentatív szövegeket (teológia és egyház, iskolai oktatás), valamint az eszméket és esztétikai minőségeket szemléltető narratívumokat (mitológia, történelem, narratív művészetek), azonban a hétköznapi kommunikáció alapját mindig az aktuális események és személyes élmények feldolgozása, megbeszélése képezte. Amiért alig van tudomásunk róla, az azzal magyarázható, hogy a megörökítése nem történt meg.

A román folklorisztikában Ovidiu Bîrlea kezdeményezte a személyes történetek (personal narratives) és a valós történetek (true experience stories) összegyűjtését és értelmezését (Bîrlea 1966).⁶

A magyar folklorisztika 1958-tól figyel fel rá (S. Dobos 1958), és a leírása a következő években bekerült a lexikonokba és kézikönyvekbe (S. Dobos 1964, Küllös 1988). A romániai magyar folklorisztika Nagy Olgának köszönhetően 1975-től kezdve vizsgálta (Nagy O. 1975), aki az epikus folklór változásával kapcsolatban fogalmazott meg paradigmikus megállapításokat. 1. A realizmus betört a népmesébe. 2. A második megállapítás a tréfás jellegnek a népi narratívumokban való eluralkodására vonatkozik. Ehhez a következtetéshez a repertoár-

5 A történetek és értelmezésük: Keszeg 1991.

6 Később összefoglaló munkát írt a személyes történetekről Fruntelatá 2004. Lásd még: Constantinescu 2011a.

vizsgálat juttatta el Nagy Olgát. 1976-ban tette közzé a *Széki népmesék* című kötetet. Az előszóban elvégzett számítások 9 állatmesét, 94 tündérmesét, 18 legendamesét, 25 novellamesét, valamint 115 tréfás mesét mutattak ki. Ez a felfedezés két nagy gyűjteményben materializálódott. 1977-ben jelent meg a *Paraszt dekameron* (Nagy O. 1977), 1983-ban pedig az *Újabb paraszt dekameron* (Nagy O. 1983).

A magyar etnológiában az igaztörténet monografikus leírására 1991-ben került sor. Ez a munka kitér az igaztörténet történetére, megnevezésére, sajátosságaira (szereplők, cselekmény, funkció) (Réthey Prikkel 1991). Szemléletét a magyar folklorisztika mind az értekezésekben, mind a gyűjtésben folyamatosan érvényesíti.

Igaztörténet vagy modern monda? Részben a folklorisztikában, valamint a köznyelvben és különösen az írott és elektronikus média nyelvében a terminust a városi monda (urban legend), a modern monda (contemporary legend) szorította ki. A magyar folklorisztika a *modern monda* műfaji megnevezés mellett állapodott meg. A modern monda kutatásának történetét, elvi kérdéseit és módszertanát Nagy Iлона foglalta össze, tanulmánya kísérletet tett a magyar modern mondák adatbázisának megalapozására (Nagy I. 2015).⁷ Az erdélyi modern mondák katalógusát Magyar Zoltán állította össze (Magyar 2021. 343–349. p.).

Korántsem rendelkezünk a kommunizmus korabeli narratívumok tipológiájával és kataszterével. Ennek ellenére alulírott előszeretettel használja az igaztörténet terminust, utalva arra, hogy a történetek gyakrabban személyes élményt vagy véleményt fejeznek ki, a romániai kommunizmus élménykörét részletezik. A modern monda terminusa, definíciója és kutatásának szemlélete elsősorban kutatói hipotéziseket követ, és kevésbé van összefüggésben a történetmondás kontextusával és motivációival.

Az igaztörténetek (akárcsak a modern mondák) egy része nem a nevetést szolgálja. A másik részük, amelyek viszont valóban a humort veszik alapul, nem tudnak önfeledt nevetést kiváltani. Mind a beszélő, mind a hallgató személyesen implikált a nevetségessé tett világban.

A kommunizmus narratívumainak másik csoportját a viccek képeztek. Ebben a korszakban új képződményként született újjá a közéleti

7 A tanulmány első közlésben folyóiratban jelent meg, 2006-ban.

vicc. A magyar nyelvben a Witz (ném.) szóból alakult *vicc*, a román nyelvben a Bank (ném.) szóból alakult *banc* szó honosodott meg.

Miközben az igaztörténetek külső (pontos vagy a valóság látszatát keltő) referenciával rendelkeztek, a konkrét, személyes, kollektív életvilágot világítják meg, a mindennapi élet eseményeihez illeszkednek, addig a vicc egy sztereotípiákból álló fiktív világot épít meg, és ebben a világban fogalmaz meg érvényes megállapításokat. A szóra-koztatást szolgálja, ezért sajátos beszédhelyzetben hangzik el. A vicc olykor egy társalgás folyamatába illeszkedik, szemlélteti, kiegészíti a társalgás tartalmát. Máskor pedig kisajátít egy kollegiális társalgást. Ilyenkor valaki a saját repertoárját vonultatja fel, vagy versengés, kompetíció formájában 2-3 személy rendre adja elő a viccismeretét. A vicceket nevetés követi, kommentár, a vicc eredetére vonatkozó értelmezés kapcsolódik hozzá.

Habár a vicc is távoli múltra vezethető vissza, a viccmondás kutatása viszonylag későn kezdődött el,⁸ és többnyire gyűjtemények közzétételében merült ki. Magyarországon Katona Imre három évtizeden keresztül folyamatosan követte a közéleti viccek mondásának alakulását. Következtetései közül a következőket emeljük ki: a viccek lehetnek történetek vagy nyelvi játékok (szóvicc);⁹ a viccek nagyobb csoportjai a politikai viccek, a foglalkozási viccek, a családviccek, az iskolaviccek, a katonaviccek, a rendőrviccek, a szerelmi élet viccei, az anyósviccek, a közéleti viccek; a vicc elsősorban a férfiak társalgásában fordul elő; a vicc elsősorban az értelmiségiek, a hivatalnokok körében virágzik; a viccmondás a közhangulatot követve koronként, havonként, naponként eltérő intenzitással él; a viccek a külföldi és a belföldi történéseket egyaránt lereagálják; a viccek kedvelt témái a politika, a termelés-fogyasztás-életszínvonal, az árak és a bérek alakulása, a szellemi élet; a viccek szereplői elsősorban férfiak, a politikusok, az értelmiségiek, a fegyveresek, a fizikai dolgozók (Katona 1978, 1980, 1994).¹⁰

Romániában a kommunizmuskori magyar nyelvű politikai vicceket Zsigmond Győző gyűjtötte össze és tette közzé. A viccekben gyakran ismétlődő motívumok az arany- vagy fénykor, a diktátor-államelnök

8 A magyar folklorisztika 1969-től kezdte kutatni.

9 A szakirodalmi terminológia: szüzsé-vicc és formulavicc. Voigt 1998. 323. p.

10 A vicc történetének és a vicc kutatása történetének összefoglalása: Voigt 1998 (Első kiadás 1979).

(Ceașescu), az akadémikus feleség (Elena Ceașescu), a szocialista ipar és mezőgazdaság, a szocializmus és a kapitalizmus közötti különbség, a külfölddel való kapcsolattartás, a dák-római kontinuitás elmélete, az észszerű táplálkozás és energiafogyasztás, nemzetiségek (Zsigmond 1997, franciául 2014).

A román vicckutatás is a viccek receptív voltára figyelt fel. A viccek a politikai események (kongresszus, munkalátogatás) után 1-2 nappal már életre kelnek (Constantinescu 2011b). A viccek a politikai élet eseményeivel és a közhangulattal való szoros összefüggését szemlélteti az egyetlen következetes román viccgyűjtés. A gyűjtő arra figyelt fel, hogy miközben az 1980-as években Romániában egyre radikálisabb intézkedések léptek életbe, a viccmondás egyre általánosabbá, a vicc pedig egyre radikálisabbá és veszélyesebbé vált. Călin-Bogdan Ștefănescu mérnök 1979-ben döntötte el, hogy feljegyezi a hallott vicceket. 1989-ig 803 politikai viccet gyűjtött össze, s közben ő maga is megalkotott 157-et. A viccek témakörei a következők: életszínvonal (30,42%), Ceașescu és a személyi kultusz (13,23%), a rendszerrel való szembeszegülés (12,19%), ipar (8,65%), az emberi jogok (8,33%), a marxista-leninista elmélet, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom bírálata (6,04%), kultúra, oktatás (5,73%), szekuritáté, rendőrség (4,90%), párttagok (4,17%), Elena Ceașescu, az akadémikus (2,29%), Románia külpolitikája (2,19%), mezőgazdaság (1,87%). (Ștefănescu 1991)

Együtt nevettek a románok és a magyarok Romániában, a kommunizmus idején? Ugyanabban a világban éltek, ugyanaz volt a viccrepertoár. A romániai magyar társadalom többé-kevésbé ismeri és használja a román társalgási nyelvet. A román többség azonban nem rendelkezik magyar nyelvi kompetenciával, ezért az interkulturális kommunikáció nyelve az államnyelv.

Az államelnök diplomáciai és munkalátogatásai, az ötéves tervek fogadkozásai, a mesterségesen felduzzasztott termelési eredmények, a szocialista munkaverseny hőseinek bemutatása, különböző generációk politikai szervezetének ülései és felhívásai, a hazaszeretetre való buzdítás, a hazafias munkára való felhívás naponta médiatéma volt. Ezzel szemben a diktátor demisztifikálása (cipész múltja, tanulmányainak hiánya, műveletlensége, vadászszenvedélye), az életkörülmények és a munkakörülmények hiánya (élelmiszerek, öltözködési, tisztálkodási cikkek hiánya, hideg, sötétség, alacsony jövedelem, az energia, a

nyersanyagok hiánya, a munkabalesetek, a megfigyelés, a lehallgatás, az emigráció), a párt irányító szerepe, a pártapparátus korrump, civilizálatlan volta, a kényszerű képmutatás (taps, felvonulás) rendszeresen jelen volt a köznapi diskurzusban. A közös vagy azonos környezet közös vagy azonos nevetéskultúrát tartott fenn.

Ugyanakkor a románok és a magyarok gyakran szerepeltek egymás vicceiben.

A román viccek magyar szereplői kivétel nélkül előnytelen beállításban jelennek meg. Egy szórakoztató információs portál¹¹ román viccgűjteményében 5500 vicc szerepel, közülük 84 vicc szereplője a magyar. A megjelenítésben fokozott etnocentrikusság érvényesül. Közülük 41 vicc a román–magyar kölcsönös ellenszenvet, 16 a magyarok román nyelvi kompetenciájának alacsony fokát, 11 a magyarok előnytelen tulajdonságát (a férfiak együgyűek, a nők könnyűvérűek), 3 pedig a magyarok románná átvedlését jeleníti meg.

A román–magyar diskurzusban vehemens vita tárgya a primátus, Erdély megszállásának kérdése. A fenti viccek között ebbe a témába integrálódik 13 vicc. Az egyikben a Kárpát-medencébe érkező magyar leszáll a lováról, az erdőben megpihen. Mikor visszatér, a lova helyett egy román nyelvű feliratot talál: köszönöm. Ugyanez a téma a magyarok viccében a következő verzióban jelenik meg. A vitában a magyar a román társa szemére veti, hogy amikor a honfoglaló magyarok Erdélybe érkeztek, a románok ellopták a lovukat. – Mi nem is voltunk ott – védekezik a román. Egy magyar erdélyi városban a bukaresti román az állomás holléte felől érdeklődik. A megkérdezett helybéli magyar az állomással ellenkező irányba küldi. Amikor a barátja az okát firtatja, a félrevezető így tör ki: – A románok azzal kérkednek, hogy kézeter éve vannak itt, és mégsem tudja, hol az állomás?

A magyarok leggyakrabban a hiányos nyelvtudásuk miatt válnak neveltség tárgyává a román viccekben. A hiányos nyelvi kompetencia már az iskolában lelepleződik. A magyar gyerek példamondatában grammatikai hiba fordul elő (holnap az erdőbe mentem). Amikor a tanító a hibára figyelmezteti, a gyerek nem a hibáját küszöböli ki, hanem az állítást változtatja meg (holnap nem mentem az erdőbe).

11 Portal Info menüje: apróhirdetés, árfolyam, álomszótár, távolságok, horoszkóp, időjárás, idézetek, proverbiumok, postai irányítószámok, álláskereső, polgármesterek, nevek jelentése. <https://www.portal-info.ro/> (2022. 01. 04.)

A felnőttek nyelvi hiányosságára gyakran a boltban derül fény. A házassági évfordulót ünneplő magyar házigazda köszöntő beszédében a román vendégeinek tudomására hozza, hogy 20 éve él boldogan együtt a feleségével. – Az én feleségemmel – javítja ki a román vendég a magyar beszélő nyelvi hibáját. – A te feleségeddel csupán az utóbbi 4 évben – leplezi le a viszonyukat a magyar házigazda. A román tengerparton a vízben fulladozó magyar nem tud román nyelven segítségért kiáltani. Egy román ember egy veszélyre (mérgezett víz) figyelmezteti embertársát. Amikor kiderül, hogy magyar, és nem érti meg a figyelmeztetést, a román személy örömmel eltereli a szót. A hírhedt, szélsőséges nacionalista román magyarnak keresztelteti magát. A pap csodálkozására bevallja, hogy halálával a magyarok számát szeretné csökkenteni. A fuldokló néger és fehér közül a román a feketét menti ki, mert a fehér akár magyar is lehet.

A román viccekben a magyarokat leggyakrabban a székelyek reprezentálják: szűkszavúak, hibásan használják a román nyelvet, nacionalisták. A magyar témájú román viccek leggyakoribb szereplője Tókes László lelkész, az 1989-es román forradalom elindítója, ellenfele pedig Kolozsvár egykori elfogult, szélsőséges sovinszta-nacionalista intézkedéseiről ismertté vált polgármestere, majd szenátor, Gheorghe Funar.

A román viccekben a román etnikumot az oltyánok, a moldvaiak és az erdélyiek reprezentálják.

Amikor villámlik, az oltyánok mindig mosolyogni kezdenek, mert azt hiszik, fényképezik őket. Az oltyánok arca minden hétfőn sebes, mert vasárnap késsel-villával eszik az ünnepi ebédet. Amikor az oltyán feleség ajándékot keres férje születésnapjára, valaki azt tanácsolja, hogy könyvet vásároljon. – Nem, mert neki már van egy.

A fun24 magyar nyelvű (magyarországi) portál¹² autóval, sporttal, gasztronómiával, zenével, állatokkal kapcsolatos szórakoztató tartalmakat gyűjtött össze. A portálon szereplő 41, román etnikummal kapcsolatos viccben a következő témák jelennek meg: a diktátor Ceaușescu házaspár műveletlenségre és kevélységre valló párbeszéde, a létminimum alatti életszínvonal (fagyoskodás, éhezés), az Erdélyben való megtelepedés primátusára való érzékenység, a magyarokkal szembeni ellenszenv, a lopásra és a dologkerülésre való hajlandóság. Azaz, egy

12 <https://fun24.hu/viccek> (2022. 01. 05.)

tehetetlenségi erő folytán a román etnikumról forgalmazott viccek többnyire az 1989 előtti viccek témáit, valamint a 19. századi nemzet-karakterológia motívumait érvényesítik.

A székelyek a magyar viccekben is gyakran feltűnnek. A román viccektől eltérően a székely ember leleményes, konok, önérzetes, szűkszavú, szellemes. Ugyanakkor valószínűbb az ökológiai környezet (erdővágás, medvével való találkozás), valamint a családon belüli erőszak (a feleség, a gyerek fizikai bántalmazása), esendőség (szellentés, impotencia, alkoholfogyasztás, a nagyvárosban való járatlanság, új szavak nem ismerete, konokság, vakmerőség) ábrázolása. Míg a román viccekben a román nyelvet nem uralja, a magyar viccekben végtelen nyelvi leleményességgel és sajátos tájszólásban beszél. A fun24 portál 284. székelyekről szóló viccet gyűjtött össze. Bennük szórványosan fordulnak elő olyan témák, mint a politikai választás (1), a románokkal szembeni ellenszenv (3), a házastársi vita (3), ugratás (1), harag (2), gyermeki naivitás (15), butaság (13). A viccek túlnyomó többsége a nyelvi leleményre, találó replikára épül (246). A viccek poénja meglepő nyelvi vagy logikai fordulat, alakzat. A székely viccek leleményesen aknázzák ki a nyelv nyújtotta lehetőségeket. Ezek a következők.

1. Nyers megfogalmazás. A székely férfi fogadkozik, hogy felesége halála után nem számít újravezésnek. Jobb feleséget úgysem találna, rosszabb nem kell, a feleségéből pedig elege volt. A beteg állatnak felírt gyógyszert a feleségén próbálja ki, hogy amennyiben káros a hatása, ne ártson az állatnak.

2. Nyelvi paradoxon. A kocsma előtt részegen összecsupló székely a következőképpen fogadkozik: ha fel tud állni, visszamegy inni, ha nem tud felállni, hazamegy.

3. A félig kimondott igazság. A vadászok kérdésére a székelyek azt állítják, hogy láttak rókát. Miután a vadászok hiába járják be a környéket, a székely hozzáteszi, hogy a rókát egy héttel korábban látta. A szekérre felkerekedő idegen csupán a várostól való távolságot érdeklödi meg, a szekér menetirányát nem. Mikor újra érdeklődik, a szekeres felvilágosítja, hogy most már messze járnak a várostól, ugyanis ellenkező irányba haladnak.

4. A gyermeki perspektíva: a naivitás. A székelyek ámulva nézik a toronyban lévő hatalmas harangokat. Ezeket csupán csengettyű korukban lehetett itt elhelyezni – állapítják meg.

5. A humor minden előtt (fekete humor). A csattanó replika, a frappáns válasz miatt a székely félreteszi a maga érdekeit. Amikor a háztetőről zuhanó fia segítségért kiált, a székely megnyugtatja: az udvaron van elégséges hely, ahova zuhanjon. Favágás közben a fiú a fejszével levágja az apja lábát. Az apa rászól: ha még egyszer így csinálsz, fenéken rúglak. A fiú érdeklődik, hogy mi készül az összegyűjtött gyümölcsből. Az apa válasza: ha anyád meggyógyul, lekvár, ha meghal, akkor pedig pálinka.

6. Az idegen nyelvi regiszterek iránti közömbösség. A francia asztalvendég udvarias gesztusát (*Bon appetit*) félreértve, a székely bemutatkozik, a nevét mondja. Az orvos által használt latin műszót a székely félreérti.

A székelyek a higgadságukról, alaposágukról, hidegvérükről, etnocentrikusságukról ismertek.¹³

13 A székelyek a 19. századtól a magyar adomák kedvelt szereplőivé váltak. A magyar adomakészlet székely regiszterének egyik része a nemzetközi anekdotakincsből aktualizálódott, másik része pedig helyi képződmény. Az élclapok és a gyűjteményes kötetek terjesztették el. A székely adomák specifikuma a sajátos táj szerepeltetése, a székely nyelvjárás ízeinek érvényesítése, a székely életmód elemeinek szerepeltetése, a székely észjárás érvényesítése (Sándor 1977). A magyar folklórisztikai szakirodalomban különválnak az adoma és az anekdota műfaja. Az adoma egy társadalmi csoportot, egy-egy embertípust bemutató, rövid terjedelmű, csattanóval záruló történet. Az anekdota neves személyről szóló, tetteit, emlékezetes mondásait előadó tréfás történet.

A magyar anekdota előzményei a 15–18. századra tehetőek. Prédikációkban és a könyvkiadásban a nemzetközi anekdotakészlet honosodik meg, példázat szerepében. A nevetetés szándékával az európai anekdoták az 1780–1840-es évek között élénkülnek meg, kötetekben (Könyi János, Andrád Sámuel, Szirmay Antal, Kazinczy Ferenc, Cserey Farkas, Döbrentei Gábor, Dugonocs András) és kalendáriumokban jelennek meg. Az anekdoták „nemzeti vonásai” a 19. század első felében tudatosodnak, szereplővé a magyar történelem és művelődéstörténet alakjai válnak (Mátyás király). A 19. század során anekdotagyűjtemények születnek (Jókai Mór, Vas Gereben, Tóth Béla, Mikszáth Kálmán), valamint rendszeresen jelennek meg a népszerű élclapokban (Charivari-Dongó, Az Ústökös, Bolond Miska, Bolond Istók, Borsszem Jankó, Kakas Márton). Ugyanez a kontextus élteti az adomákat (székelyek és palócok, zsidók, cigányok, továbbá színészek, papok, diákok, orvosok, vadászok, poéták). A magyar anekdota történetét György Lajos írta meg (György 1934). A román etnológiai irodalom is az írás terjedésével hozza összefüggésbe az anekdota elterjedését. Ebből kifolyólag az anekdota városon terjedt el, szereplői kereskedők, tiszték, orvosok, bírák (Constantinescu 2011c). Az adoma (snoava) és az anekdota a román kultúrában is hosszú ideig összetapadva élt. A román folklór meglepően sok, mintegy 4000 adomatípussal rendelkezik. Gyakori témái az ostobaság, a lustaság és a lopás (sokszor mint leleményes cselekvés). Leggyakoribb szereplői a pap, aki a román feudális falusi társadalomban az egyházi attribútumain túlterjedő szociális szerepkörrel rendelkezett, és a cigány. (Bírla 1981. I: 229–255. p.)

A székely elégedetten ébred, mert álmában Bukarestben járt. – Mi ebben a jó? – Hogy fel kellett mutatni az útlevelet. Amikor a szülészetten összecserélik a három csecsemőt, a székely apuka a néger gyereket választja, mert akkor biztos lehet abban, hogy nem román szülők gyerekeit neveli fel. A francia ember anyanyelve különbségét azzal szemlélteti, hogy ők 'bordo'-t mondanak és Bordeaux-t írnak. A székely példája: ők állomást mondanak, gara-t írnak.

A román viccek jellegzetes főszereplője Bulă. A kommunista kor teremtménye: urbánus figura, családban él, különböző hiposztázisban jelenhet meg (iskolás, katona, udvarló, férj, hivatalnok). Gyerek vagy felnőtt, de sosem magatehetetlen öreg. Alakváltoztató személyként minden helyzetben fel tud bukkanni. Nem lehet eldönteni, hogy ostoba-e vagy agyafűrt (șmecher). Elviseli a megaláztatásokat, nyilvánvaló bűnöket követ el (lop, hazudik). A műveletlenség látszatát keltve az igazságot mondja ki, szellemesen, expliciten, nyersen. Általában őszintesége, naivitása okozza a vesztét. És elviseli az igazság kimondásának következményeit. A közvéleményt képviseli.¹⁴ 1989 után enyhén elveszítette népszerűségét.

A magyar viccek főszereplője Móricka. Akárcsak román társa, nyitott szemmel jár és figyeli a felnőttek viselkedését. A tipikus gyermek, minden érdekl, mindenre rákérdez, a maga gyermeki nyelven újrafo-galmazza a felnőttektől hallottakat. Felbukkanásával és megjegyzéseivel zavarba hozza a felnőtteket. Nincsenek előítéletei, de jelenlétében a társadalmi torzulások nyilvánvalóvá válnak. Deviáns szokásait természetes módon gyakorolja, mert azokat a környezetéből leste el. Legtöbbször az iskolapadban ülve szólal meg. Hol felelet közben leplezi le a környezetében élők képmutató, meghasonlott magatartását, hol pedig a tanító néni szavaiban fedezi fel a felnőttek demagógiáját, a tanítások természetellenes voltát. A kommunista iskolában a feleleteiből kiderül, hogy tudomása van a személyi kultuszról, világosan látja a kommunizmus és a kapitalizmus közötti különbséget. Az utcán éles szemmel ismeri fel az emberek közötti különbségeket, az igazságtalanságokat, az intézmények képmutató és bürokratikus szellemiségét. A kommunizmus idején kiveszi részét az élelmiszerért való sorbanállásból. A kisgyerek kíváncsiságával fürkészi a hálószoba titkait, és a

14 Bulă alakjáról: Tănase 2006, Popescu 2009, Călinescu 2010.

gyermek naivitásával fogalmazza meg a hallottakat és a látottakat. Akárcsak Bulă esetében, nem lehet eldönteni, hogy valóban ártatlan, őszinte, vagy fogyatékos, nehéz felfogású, vagy pedig koraérett, aki leplezni igyekszik a bölcsességét. Román társától eltérően azonban nem lép túl a gyermekkoron, még a serdülőkorba se érkezik el. Ezért Móricka nem válik annyira domináns szereplővé a magyar viccekben, mint Bulă a román viccekben.

Mi történt a viccel és a viccmondással Romániában 1989 után? Sem a vicc, sem a viccmondás nem szűnt meg, de elveszítette korábbi organikus kontextusát és funkcióját. Megszűnt olyan ellenkultúrának lenni, amely egy korszakot értelmez és egy egzisztenciális helyzetet tesz elviselhetővé. Továbbélő kultúraként (survival) emlékeztet egy megszűnt korszakra és világra, valamint pusztán alapvető funkciójában, szórakoztató szándékkal hangzik el. Az aktualitás helyett előnyben részesíti a kuriózumot. A mindennapi társalgás kontextusából a humor a média területére tevődött át (sajtó, internet). Az aktív viccmondás helyett a fogyasztói gyakorlatba épült be.

III. A NEVETTETŐ MÉDIA

A 19. században a sajtóbeli humor – a vicc- vagy élclap – hosszú időn keresztül a politikai radikalizálás szolgálatában állt (*Üstökös, Bolond Miska, Borsszem Jankó*), ugyanakkor jelentősen meghatározta a magyar vicckészletet (Buzinkay 2016. 213. p.). Az adomák szociális sztereotípiákat, az anekdoták pedig közéleti személyiségeket promováltak. A két világháború közötti romániai magyar sajtó alkalmi és olykor több éven át huzamosan megjelent kiadványai kísérleteztek a humor előállításával.¹⁵ A szocializmus korabeli erdélyi sajtó nehezen talált rá a tréfa nyelvére. A központi és a megyei napilapok kénytelenek voltak mellőzni a humort. Kivételt képez az *Új Élet*, amely kevéssel az indulása után (1958), 1959-től állandósítja és 1989 decemberéig leleményes, változatos formában szerepelteti a humort: hol anekdotákat közöl, hol vicceket gyűjt össze, és gyakran szerepeltet humoristákat (Karinthy Frigyes, Bajor Andor, Sinkó Zoltán). Technikai adottságait kihasználva állandósította a vizuális nyelvet (Molnár Dénes, Octavian Bour, hazai és külföldi grafikusok, élclapok karikatúrái). Az osztály-

15 Összefoglalása: J. L. [Jordáky Lajos] 1981.

szemléletet, az országos aktualitásokat megfontoltan kerüli. 1989 után újabb tiszavirág-életű kezdeményezések történtek a derű napirenden tartására.¹⁶

A trianoni békeszerződés következtében Erdély magyar lakossága szellemi, kulturális központ nélkül maradt. Az új történelmi-politikai-adminisztratív helyzetben körvonalazódott és funkcióba lépett kisebbségi ideológia, a transzilvanizmus imperatívusként hangoztatta a megváltozott körülmények közötti megmaradás stratégiáit (a szülőföldön maradás, az anyanyelv gondos használata a mindennapi életben, minden kontextusban, a kulturális és a történelmi hagyományok őrzése), a román többségi nemzettel és a romániai nemzetiségekkel való baráti, valamint a Magyarországgal való kapcsolatok fenntartását.

Ezen a helyen nem gyűjtjük össze azokat a könyvtörténeti adatokat, amelyek nyomon követik a könyvnek a nevetéskultúrára gyakorolt hatását (ponyva, kalendárium, ábécéskönyv). Az azonban nyilvánvaló, hogy a népi humor összegyűjtése és közzététele a néprajztudomány területén belül is, azon túl is hatással volt: meghonosította más nemzetek nevetéskultúráját, közvetített a különböző társadalmi rétegek nevetéskultúrája között. A „rólunk szóló” irodalom egyrészt a nemzeti tudatban tudatosította a népi kultúra, ezen belül a humor sajátosságait és értékét, az egyes régiók nevetéskultúrájának specifikumait. Ezzel magyarázható az, hogy a paraszti életforma erőszakos felszámolása után, valamint a kisebbségi identitás erőszakos, szisztematikus felszámolásának idején a népi kultúráról készült folklorisztikai kiadványokat, monográfiákat hihetetlenül nagy érdeklődés követte.¹⁷ Az 1970–1980-as években a magyar nyelvű néprajzi kiadványok 15–30 ezer példányban jelentek meg és keltek el. A rekordot egy székely tréfamester anekdotáinak gyűjteménye állította fel: 50 ezer példányban fogyott el, 1985-ben¹⁸ (Dávid 2012).

16 *Borúra Derű* (Csíkszereda, 1995–1998), *Corvin Hecc* (Déva, 1994–1996), *Fakutya* (Nagyvárad, 1990–1998), *Mutáns* (Kolozsvar, 1996–1997), *Ötödik Kerék* (Sepsiszentgyörgy, 1990–1991, 1997), *Szatír* (Csíkszereda, 1995), *Csupavicc* (Marosvásárhely, 1998).

17 A második világháborút követően kiadott, népi humort közlő folklórkiadványok: Duka 1983, 1995; Imreh 1985; Nagy O. 1977, 1983; Ráduly 2005, 2006a, 2006b; Székely F. 2006; Vöő 1981; Zsigmond 1997.

18 Az 1977-es romániai népszámlálás 1 691 048 magyar állampolgárt írt össze.

A könyv másik vonulata az esztétikum, a művészet horizontjába vonta a nevetéskultúrát.¹⁹

Az új körülmények között a szépirodalom előnyben részesítette a történelmi múlt és a szociális kérdések, a friss trauma megjelenítését, s ezért a regényben a heroizmus és a tragikus életérzés dominált. A helytállás modelljébe a humort, a nevetést Tamási Áron építette bele. A székely származású író (1897–1966) gazdag és népszerű életművet alkotott, amely folyamatosan benne volt az irodalmi és az oktatási kánonban. *Ábel* című regénye 1932-ben jelent meg, amelyet 1933-ban és 1934-ben újabb kötetek követtek, azóta a három kötet együtt, trilógiaként kerül újra és újra kiadásra.

A főszereplő egy székely legény, aki erdőpásztorként egyedül él a Hargita havasán. Egy koncentrikus világ középpontjában állva kapcsolatot tart a falvak lakóival, a katolikus egyház képviselőivel, az őt alkalmazó bankkal, a törvény intézményével. Örömet leli a természetben, megküzd a zord időjárási körülményekkel, megtalálja a hangot az intézményeket képviselő felnőttekkel. Van, akivel szövetségre lép, van, akivel összetűzésbe kerül. Ebben a konfrontálódásban megismeri és megérti a világ működését. Országjáró utat tesz (a trilógia 2. része), majd sokmillió emberhez hasonlóan Amerikába megy szerencsét próbálni (a trilógia 3. része). Belátja, hogy az egész világot nem tudja megváltoztatni, s hogy a szülőföld az egyetlen hely a világon, ahol a létezésének értelme van. Természetesen adódik a lehetőség, hogy az utazást mitopoétikai jelentésben értelmezzük (bolyongás, az individuum metamorfózisa, az identitás megtalálása). Valójában a regénynek a megírás idején és óta aktuális üzenete van. Azokhoz szól, akik az első világháború, majd a trianoni békeszerződés, az impériumváltás hatására elmenekültek szülőföldjükről. Édesanyja sírjánál Ábel azt fogadja meg, hogy örökké a szegények és az elnyomottak ügyét fogja szolgálni.

A humorérzék része Ábel alaptermészetének. Ez teszi képessé elviselni a bajokat, értelmezni a világ fonákságait, megszelídíteni az intézmények (bank, törvény) és a hivatalnokok merev természetét, a szövetségesek megtalálását, az ellenfelek lejáratását. S bár folyamato-

19 A humor esélyeire újra és újra ráirányult a figyelem (Robotos 1973, Balázs S. 1969). Jelenléte áthatotta Tomcsa Sándor, Bajor Andor, Sinkó Zoltán, Zágonyi Attila életművét. A 20. századi erdélyi szépirodalomban való jelenlétének összefoglalása: Ba. S. – Má. J. [Balázs Sándor – Máthé József] 1991.

san tréfásan szólal meg, mégsem válik sem vicc-, sem mesei szereplővé. Ábel tréfái mindig szervesen ágyazódnak a kontextusba: a tréfával Ábel megleckéztet, odamond, leleplez (Bertha 1988. 92. p.). Általánosabb megfogalmazásban: „a humor, a nevetéskultúra mint a kollektív tradíció és emlékezet integráns része”, egy közösségnek olyan kompetenciája, amely a megmaradását biztosítja, az önbecsülés, a méltóság-érzet megőrzésével. Ebben az értelmezésben a humor a józan ész diadalmaskodása (Bertha 2007. 55. p.).²⁰

Ábel nem az egyedüli tréfamester a magyar irodalomban. Társai Hány János, Garay János 1843-ban írott elbeszélő költeményének hazudós katonája, Bolond Istók, Arany János szereplője az 1850–1880 között írott elbeszélő költeményben, Uz Bence, Nyirő József regényhőse 1933-ból, Kakuk Marci, Tersánszky Józsi Jenő regényhőse (1923, 1934, 1935, 1936, 1937). Ábel közöttük az egyik legnépszerűbb, immár 90 éve. Áttekinthetetlen a regény kiadásainak száma. Különböző nyelvekre fordították le (lengyel, francia, angol). Román nyelvre Constantin Olariu fordította (1987, 1989). Megihlette a magyar grafika nagy művelőit (Bánffy Miklós, Buday György), 2015-ben hangoskönyv készült, 1993-ban Mihályfy Sándor rendezett filmet belőle, kétszer táncjátékként dolgozták fel a színpadon (Könczey Árpád 1997, 2012).

A román szépirodalom Păcală alakjához tért vissza, újra és újra. Păcală fiktív név, a román névtárban nem létezik.²¹ A név által sugallt jelentés: pokoli lény (om infernal), a rendet szándékosan felborogató személy (Șăineanu 1895. 942. p.). Habár hasonlóságot mutat az európai mítoszok és mesék tréfamestereivel, sajátosan román szereplő.²² A balkáni, délkelet-európai bolyongó bölcs román, adaptálódott változata. Mircea Muthu értelmezése szerint a népi bölcsesség, a laicizálódott keleti és délkelet-európai humanizmus képviselője. A társadalmi piramis alján foglal helyet, krízis-helyzetekben bukkan fel. Alakjában ötvöződik a móka (bufon) és a bölcsesség. A szavak mestere, (talán) analfabéta (Muthu 1984).

20 Az irodalomtörténet a székely humor érvényesítését tartja Tamási Áron stílus sajátosságának. Izsák 1969, Feja 1970, Taxner-Tóth 1973, Z. Szalai S. 1991, Sipos 2006.

21 Moldovában, az egykori román fejedelemségben Păcală megfelelője Pepelea.

22 A komparatiztikai elemzéseket (S. Mangiuca, L. Șăineanu, El. Niculiță-Voronica, V. Eftimiu, C. Ciuchindel, I. Brezeanu, Ov. Bîrlea) összefoglalja Canciovici 1998. 19–32. p.

Olykor mitikus kalandokba bonyolódó személy. Összességében azonban a feudális világ hőse. Szegény parasztcsaládból származik, esetleg három fiútestvér közül a legkisebb. Ő maga családot nem alapít (csupán olykor jelenik meg házas emberként), nem gazdálkodik, inkább jár-kel a világban. Összetűzésbe kerül a földeket birtokló bojárral, az álszent, vagyonra sóvárgó, kikapós pappal. Ezek szolgálatába szegődik, így tapasztalja meg fősévénységüket, kegyetlenségüket, kétszínűségüket. Lusta, szívesen fogadja el a hozzá hasonlóan szegény emberek vendég-szeretetét. Istent tiszteli, de a templomot nem látogatja. Bölcsességét az idősektől szerezte, és emellett rendelkezik egy eredendő bölcsességgel. Látszólagos lagymatag természete, naivitása ellenére figyelmes, bölcs, leleményes. Egyedül,²³ de sorstársai nevében is leplezi le és megbünteti a hatalmaskodást, az igazságtalanságot, a kapzsiságot. Amikor ő jut kincsek, állatok, ház, földek birtokába, nem rendezkedik be sem a fényűzésre, sem a vagyon megőrzésére. Hol csábító, hol érdekházasságot köt, hol fittyet hány a házasesletre. Irigy és a gyilkosságtól sem meghátráló falustársait, vagy az idegen falvak parasztjait megleckézteti. Máskor azonban együttérez velük a szenvedéseikben, és az ő nevükben teszi nevetségessé az urakat. Leleményességével túljár mind a vadállatok (medve, róka), mind a természetfölötti lények (ördög) eszén.²⁴ A *haiduchoz*, a 17–19. század fegyverrel lázadó népi hőséhez, az elnyomottak képviselőjéhez hasonlóan Păcală is magányos lázadó. Ő azonban eszével győzi le ellenfelét: nevetségessé teszi, megkárosítja, vesztét okozza.

Ahogy Păcală folyamatosan kiszorult az oralitásból, úgy kapott helyet a szépirodalomban és a népszerű médiában. A feldolgozások különböző népi hagyományokat vettek alapul, és szabadon alakították a történetek szerkezetét. Hol több, hol kevesebb epizódot használtak fel, és minden esetben sajátosan kontextualizálták a történéseket.

Constantin Negruzzi (1808–1868) a moldvai felvilágosodott író, 1842-ben örökítette meg Tândală és nagybátyja, Păcală bölcs mondásait, a paraszti életszemlélet alapelveit. A két szereplőt megtisztította

23 A történetekben olykor Păcală útitárssal rendelkezik, ez Tândală. Komikus szereplő, mint Păcală, azonban sokkal bugyutább, élehetlenebb.

24 Păcală természetének értelmezését a román etnológia többször elvégezte. A fentiekben Mihai Alexandru Canciovici jellemzését vettük alapul. Canciovici 1998. 45–78. p.

az esendő vonásoktól (lustaság, bugyutaság). A narratív hagyományt irodalmi levélben (episztola) dolgozta fel.

A román irodalmi mese három klasszikus szerzője az olvasók generációi számára dolgozta fel a történetet. Ion Creangă, a moldvai prózaíró (1837–1889), az irodalomtankönyvek és általában az olvasók kedvence, 1874-ben idézte fel Păcală hagyományát. A történetet a végsőkéig leegyszerűsítette. A vándorkereskedő megszólítja a faluja határában heverésző legényt, aki végtelen nyelvi leleménnyel és humorral körülményeskedő válaszokkal hozza ki békétűréséből az idegent (Bîrlea 1967. 118–123. p.). Petre Ispirescu (1830–1887) bukaresti szerkesztő és újságíró, meséjében Păcală ügyefogyott, bugyuta férj, aki a házaseletben, majd bolyongásai során a másoktól kapott tanácsokat mindig rossz helyzetben alkalmazza, s ezért kinevetik vagy elverik. Ioan Slavici (1848–1925) erdélyi születésű szépiró, a román próza megújítója. A falusi társadalom, élet és mentalitás ismerete sajátossá és népszerűvé, maradandóvá tette életművét. Az 1886-ban írott mesében a főhős beleun a sok kóborlásba, hazatér falujába, ahol irigykedő, kapzsi falusfeleivel ütközik meg. Mihai Beniuc (1907–1988) irodalmi feldolgozásában Păcală a falu gazdag, úrhatnám világi előljárójához, a bíróhoz szegődik szolgálatba, folyamatosan kárt és bosszúságot okoz neki (1955).

A legátfogóbb narratív konstrukciót Petre Dulfu (1856–1953) alkotta meg verses formában, 1894-ben. A szerző előszeretettel dolgozott fel folklórhagyományokat (mesék, legendák, mondák). Legnépszerűbb, sok kiadást megért könyvében az affinitás törvénye szerint Păcală alakja magához vonzza különböző varázs- és tréfás mesék epizódjait (a szegény ember legkisebb fia egy tehenet örököl, a tehenet egy korhadt fának adja el, a kapott pénz irigykedést vált ki a környezetében, menekül, az úton megriasztja a pénzüket számláló zsványokat, az égbe jut, istentől egy csodasípot kér/kap, a földre visszatérve a zsgori paphoz áll szolgálatba, akinek sok bosszúságot és kárt okoz). Dulfuhoz hasonlóan Alexandru Mitru (1914–1989) is népszerű kiadásokban dolgozta fel, gyerekek és fiatalok számára a klasszikus mítoszokat és legendákat. Ebben a sorozatban került sor Păcală történeteinek átdolgozására (1961).

1927-ben amatőr társulatok számára színpadra dolgozták fel (C. Frunză). Színházak újra és újra színpadra vitték a történetet, rádiójáték

készült belőle, hangoskönyv formában meghallgatható. Geo Saizescu rendezésében 1974-ben filmet forgattak a történehből. Statisztika szerint a legnézettebb filmek között a második helyet foglalja el. 30 év alatt közel 15 millió személy tekintette meg. Ugyanaz a rendező 2006-ban újabb filmet készített *Păcală visszatér* címmel, amelynek főszereplője ezúttal az ifjú Păcală.

A média hagyományos formái (könyv, nyomtatott sajtó) mellett az utóbbi másfél évszázad során megszületett és egyre intenzívebben használatba került a film, a rádió, a televízió, majd a multimédia. Ebben a folyamatban a humor is egyre nagyobb mértékben a média által nyújtott szolgáltatássá alakult. Azaz, a humor megvásárolt, megfizetett áruvá vált, a nevetés a fogyasztáskultúrába integrálódott.

A vándorló, vásároknál fellépő komédiásokat a színházak fogadták be és filmproducerek foglalkoztatták. Európa nagy nevetetői (Chaplin, de Funes) mellé mind a román, mind a romániai magyar színpadokon és médiában olyan tréfamesterek álltak, akik a színpadon, a rádióban és a televízióban szórakoztatták a nemzetet. A magyarországi komikusok közül kiemelkedik Hofi Géza (1936–2002), később Gálvölgyi János, Fábri Sándor. 1989 után egy ifjú nemzedék kötelezte el magát az intellektuális humor mellett (Bödöcs Tibor, Kóhalmi Zoltán). Erdélyben az utóbbi években lépett színpadra egy ifjú nemzedék (Felméri Péter, Szomszédnéni Produkciós Iroda). A román színpadokról G. V. Birlic, Nae Lăzărescu, Alexandru Arșinel, Toma Caragiu nevette a közönséget. A Divertis román humoregyüttes 1981-ben alakult, frontembere Toni Grecu. 1989 után különböző tévésatornák közvetítették műsorait. A csoport összetétele folyamatosan változott. „Serviciul Român de Comedie” névvel a romániai közélet nagy területeire (sport, politika, szubkultúra, divat) reflektált. Ugyanez az együttes hangkazettákat is megjelentetett. A *Vacanța Mare* humoregyüttes 1988-ban alakult, frontembere Mugur Mihăescu és Cornel-Radu Pietreanu. 1989 után szintén tévésatornákhoz szerződtek. Kiemelkedő sorozatuk a *Leana și Costel*, amely egy család mindennapi életének epizódjait jeleníti meg.

Az Emir Kusturica által filmben érvényesített balkáni humor 1989 után követőket talált mind a román, mind a magyar rendezők között. A román kereskedelmi adón a *Las fierbinți* 2012-től folyó román sorozat, amely a modern kihívásokat naivan kihasználó, a provincializmusban békésen lavírozó falu életét jeleníti meg. Ennek párja a

magyarországi sorozat, *A mi kis falunk* a szlovák Horná Dolná adaptációja, 2017-től. A Pro Tv román kereskedelmi adó 2015-ben kezdte forgatni *A farm* című sorozatot a svéd *The Farm reality show* nyomán. Az utóbbi évtizedekben a tömegkultúrává vált tévészésben a leghálásabb témának a kollektivizálás által az agrárhagyományaitól és az identitásától megfosztott falu, valamint a konzervatív erővé váló családi élet nevétségessé tétele vált. Ebben az igyekezetben a nevetéskultúra jelentős metamorfózison ment át.

KÖVETKEZETÉSEK

1. A 20. század második felének folklorisztikai kutatásai a hagyományos narratívumok (népmesék, mondák, anekdoták) háttérbe szorítását figyelték meg. Ennek egyik oka az életforma, a beszédhelyzetek megváltozása, amelybe ezek a narratívumok és beszédesemények beágyazódtak. A másik ok a partikuláris és személyes élmények felhalmozódása. Ennek következtében a hagyományos narratívumok helyére a személyes és a közvetlen valósággal szoros kapcsolatban álló narratívumok léptek. Az igaz történetek és a személyes történetek jelentős mértékben előnyben részesítették a tréfát, a nevetést.

2. Az ironizálást és az általa kiváltott nevetést különböző rítusok és helyzetek intézményszerűen kultiválták. A falusi társadalomban ilyen rítusok voltak a farsang, a lakodalom, a hegybekiáltás. A nevetés helyet kapott a vallásos rítusokban is (karácsonyi betlehemezés, húsvéti locsolás). A város társadalmában a macskazene, a charivari volt az ugratás szertartása.

3. A 20. század második felében Romániában új, diktatórikus hatalmat gyakorló rendszer honosodott meg. A hatalommal szemben született meg a nevetés ellenkultúrája, amely a viccet részesítette előnyben. A vicc jelentős mértékben háttérbe szorította a hosszú múlttal rendelkező, a társadalom- és a művelődéstörténettel kapcsolatban álló anekdotát. A viccnek szerepe volt a jelen leereagálásában, értelmezésében, a viccmondásnak pedig a társadalmi viszonyok szabályozásában (megerősítésében, a távolságok megteremtésében).

4. A 20. században a média térnyerésére és ezzel együtt a horizontok elmozdulására kerül sor. A társadalom jelentős mértékben a média hatása alá került, fogyasztói magatartásra rendezkedett be. Ezáltal a humor egységesül (uniformizálódik), nemzetköziesedik (univerzali-

zálódik), elszakad a lokális életvilágtól, megszűnik az identitás kifejeződésének lenni, alkotói szándékoknak és fogyasztói igényeknek rendelődik alá.

5. Az általunk vizsgált kultúrkörben a vizsgált időszakban a humorban ellentétes folyamatok érvényesültek. Egyrészt a hagyományos, feudális, rurális, funkcionális humor kiszorulása, másrészt ennek organizált felélesztése, médiába (könyv, sajtó, tévé) való áttevődése figyelhető meg.

IRODALOM

ALBERT Ernő (szerk.)

1994 *Eljött a karácsony. Kántalók, betlehemes játékok*. Sepsiszentgyörgy, Népi Alkotások Kovászna Megyei Háza

ALBU, Mihai

2008 *Informatorul. Studiu asupra colaborării cu Securitatea*. Iași, Editura Polirom

Ba. S. - Má. J. [BALÁZS Sándor - MÁTHÉ József]

1991 humor (szócikk). In Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II. G-Ke*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 289-293. p.

BAHTYIN, Mihail

2002 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája / Rabelais és Gogol: a szó művészete és a népi neveléskultúra / Szatíra*. Budapest, Osiris Kiadó

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

BALÁZS Sándor

1969 *Humor és filozófia*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó

BARABÁS László

2000 *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó

BARABÁS László - POZSONY Ferenc - ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.)

1996 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4. Erdélyi és partiumi farsangok*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság

BERGSON, Henri

1968 *A nevetés*. Budapest, Gondolat Kiadó (Eredeti: 1900)

BERTHA Zoltán

1988 Szempontok Tamási Áron világgképéhez. In uó: *A szellem jelzőfényei*. Budapest, Magvető Kiadó, 51-95. p.

2007 „...ámulni ezen a játékon, melyet ember és természet egyaránt játszik” (Tamási Áron székely népi humora és kedélyvilága). *Székelyföld*, XI. évf. 9. sz. 45-56. p.

- BIRÓ Zoltán
1997 *Hétköznapi humorvilág*. Csikszereda, Pro-Print Könyvkiadó
- BÎRLEA, Ovidiu
1966 *Antologie de proză populară epică I-III*. București, Editura pentru Literatură
1967 *Poveștile lui Creangă*. București, Editura pentru Literatură
1981 *Folclorul românesc I-II*. București, Editura Minerva
- BUZINKAY Géza
2016 *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer
- CANCIOVICI, Mihai Alexandru
1998 *Păcală, eroul comic din snoava populară românească*. București, Editura Hyperion
- CĂLINESCU, Erast
2010 *Buliada sau „nemaipomenitele” aventuri ale lui Bulă în Orânduirea socialistă. Limba română, Anul XX. Nr. 3-4*. [Chișinău]
- CONSTANTINESCU, Nicolae
2011a *Povestiri despre trecutul apropiat*. In uő: *Folclorul – cum poate fi înțeles. Studii și articole de etnologie românească 1968-2008*. Ediție, rezumate în limba engleză și Postfață de Ioana-Ruxandra Frunteletă. București, Editura Universității din București, 279-292. p.
2011b *Bancul de probă*. In uő: *Folclorul – cum poate fi înțeles. Studii și articole de etnologie românească 1968-2008*. Ediție, rezumate în limba engleză și Postfață de Ioana-Ruxandra Frunteletă. București, Editura Universității din București, 263-268. p.
2011c *Anecdotă*. In uő: *Folclorul – cum poate fi înțeles. Studii și articole de etnologie românească 1968-2008*. Ediție, rezumate în limba engleză și Postfață de Ioana-Ruxandra Frunteletă. București, Editura Universității din București, 147-148. p.
- CS. GYÍMESI Éva
2009 *Szem a láncean. Bevezetés a szekus dossziék hermeneutikájába*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó
- DÁVID Gyula
2012 *Új időszámítás kezdete a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban (A Kriterion Könyvkiadó első éve)*. In György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 123-132. p.
- DÖMÖTÖR Tekla
1964 *Naptári ünnepek – népi színjátás*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- DUKA János
1983 *Kilenc kéve hány kalangya? Anekdóták a székelyekről*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó
1995 *Űti Páké Barátost. Csúfolódó székely népköltészet*. Csikszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó

FÉJA Géza

1970 *Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó

FRUNTELATĂ, Ioana-Ruxandra

2004 *Narașionile personale în etnologia războiului*. București, Editura Ager

GYÖRGY Lajos

1934 *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota, az anekdota forrásai*. Budapest, Studium kiadása

HORVÁTH István

1971 *Magyarórdi toronyalja. Írói falurajz*. Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó

IMREH Lajos

1985 *Sáska sógor. Imreh Lajos tréfás történetei*. A bevezetőt ifj. Imreh Lajos, az utószót Vőő Gabriella írta. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

ISTVÁNOVICS Márton - KRIZA Ildikó (szerk.)

1977 *A komikum és a humor megjelenésének formái a folklórban*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 1.)

IZSÁK József

1969 *Tamási Áron*. Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó

JOLLES, Andre

1956 *Einfache Formen*. Halle

J. L. [Jordáky Lajos]

1981 élclapok (szócikk). In Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. A–F*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 440–441. p.

KATONA Imre

1978 A nevetés szociológiája. In Istvánovits Márton - Kriza Ildikó (szerk.): *A komikum és a humor megjelenésének formái a folklórban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 168–185. p.

1980 *Mi a különbség? Közéleti vicceinkről*. Budapest, Magvető Kiadó

1994 *A helyzet reménytelen, de nem komoly. Politikai vicceink 1945-től máig*. Budapest, Móra Könyvkiadó

KESZEG Vilmos

1991 Kórkép az igaz történetekben. *Helikon*, II. évf. 43. sz. 3. p.

2004 *Aranyosság népköltészete. Népi szövegek, kontextusok (Monográfia) I–II*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó

2006 Torda és a malacok. Rátótiáda és művelődéstörténet. In Ekler Andrea - Mikos Éva - Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés*. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére. Budapest, L'Harmattan, 115–148. p.

dr. KÓS Károly

2000 *A Mezőség néprajza I–II*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó

KOVÁCS Ágnes - BENEDEK Katalin

1990 *A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai (Aa Th 1200–1349)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport

KÜLLŐS Imola

1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In Vargyas Lajos (főszerk.):

- Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 251–266. p.
- MAGYAR Zoltán
2021 *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex. III. Egyéb mondák és bibliográfia.* Budapest, Kairosz Kiadó
- MANOLESCU, Gabriel
1967 Despre originea, semnificațiile și tipologia unui obicei străvechi: strigarea peste sat. *Folclor literar*, I. 111–150. p.
- MATICHEȘCU, Olimpiu
1981 *Tineretea revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu. Exemplu eroic al luptătorului neînfricat pentru triumful idealurilor comuniste.* București, Scînteia Tineretului
- MUTHU, Mircea
1984 Înțeleptul răcăcitor în literaturile sud-est europene. *Revista de Istorie și Teorie Literară XXXIII.* Nr. 1. 57–61. p.
- NAGY Ilona
2015 A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák. In uő: *A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok.* Budapest, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézet, 233–269. p.
- NAGY István
2001 *Hopp Istók, jó estét... Szatmári betlehemesek.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság
- NAGY Olga
1975 Mesék és „igaz történetek” Széken. Szempontok egy erdélyi Magyar falu népi prózarepertoárjának vizsgálatához. *Népi Kultúra – Népi Társadalom VIII.* 303–337. p.
1976 *Széki népmesék.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó
1977 *Paraszt dekameron.* Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből. Budapest, Magvető Kiadó
1983 *Újabb parasz dekameron. A szerelemről és a házasságról.* Budapest, Magvető Kiadó
- xxx
1973, 1978, 1983 *Omagiu președintelui Nicolae Ceaușescu.* Editura Politică, București
- POPESCU, Adam
2009 *Viața și destinul lui Bulă.* Evenimentul Zilei (<https://evz.ro/viata-si-destinul-lui-bula-845224.html>)
- POZSONY Ferenc
1992 Zártkörű asszonymulatságok Erdélyben. *Művelődés*, XLI. évf. 2. sz. 21–25. p.
- RÁDULY János
2005 *A hencegő völegény. Népi tréfák, mondák, anekdoták.* Marosvásárhely, Kreatív Könyvkiadó
2006a *A fák királyválasztása. Népi tréfák, mondák, anekdoták.* Marosvásárhely, Hoppá! Könyvkiadó

- 2006b *Bodor Péter meseautója. Népmesék, mondák, tréfák.* Marosvásárhely, Hoppá! Könyvkiadó
- RÉTHEY PRIKKEL Miklós
1991 *Az igaztörténet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben (Ontológiai megközelítés).* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke (Folklor és Etnográfia, 58.)
- ROBOTOS Imre
1973 *A nevetés vonzásában.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó
- S. DOBOS Ilona
1958 *Szegény ember vízzel főz. Életrajzi vallomások („igaz történetek”).* Budapest, Magvető Kiadó
1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia*, LXXV. évf. 2. sz. 198–217. p.
- SÁNDOR István
1977 A székelyek – anekdotáinkban. In Istvánovits Márton – Kriza Ildikó (szerk.): *A komikum és a humor megjelenésének formái a folklórban.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 122–127. p.
- SERES András
1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások.* Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 376–379. p.
- SIPOS Lajos
2006 *Tamási Áron.* Budapest, Elektra Könyvkiadó
- SYDOW, von C.W.
1948 *Kategorien der Prosa-Volksdichtung. Selected Papers on Folklore.* Copenhagen, 60–88. p.
- ȘĂINEANU, Lazăr
1895 *Basmele române în comparațiune cu legendele antice, clasice.* București Ștefănescu, Călin-Bogdan
1991 *10 ani de umor negru românesc. Jurnal de bancuri politice.* București, Editura Metropolis – Editura Paideia
- SZÉKELY Ferenc
2006 *Krumplitábornok sosem esett el. Népi humor, igaz történetek, irodalmi anekdoták.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
- SZÉKELY Melinda
2018 *A magyar lakodalom változása Ördöngösfüzesen (1930–2017).* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Téka Alapítvány
- TAXNER-TÓTH Ernő
1973 *Tamási Áron.* Budapest, Gondolat Kiadó
- TÁNASE, Monica
2006 *Cu nostalgie despre Bulă. Dilema Veche*, 117. 20 apr. 2006
- UJVÁRY Zoltán
1978 *A temetés paródiája.* Temetés és halál a népi játékokban. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem
1983 *Játék és maszk. Dramatikus népszokások 1–3.* Berettyóújfalu, Bihari Múzeum

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek*. Budapest, Gondolat Kiadó

VOIGT Vilmos

1998 *Vicc*. In uó szerk.: *A magyar folklór*. Budapest, Osiris Kiadó, 321–326. p. (Első kiadás 1979)

VŐÓ Gabriella

1981 *Tréfás népi elbeszélések*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó

Z. SZALAI Sándor

1991 *„Hit a harcban, remény a bajban”*. *Pályakép Tamási Áronról*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

ZSIGMOND Győző

1997 *Három kismacska – kettő közülük kommunista*. Budapest, Pont Kiadó

2005 *A mezőségi kiabálás a hegybe*. In Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebéli Kincső születésnapjára*. (Folcloristica, 9.) Budapest, ELTE BTK Folklóre Tanszék, 109–114. p.

2014 *Trois petits chats – dont deux communistes. Blagues politiques en Transylvanie, 1977–1997*. Budapest–Sepsiszentgyörgy, Pont Kiadó – Romániai Hungarológiai Társaság

Csoóri Sándor, 2016